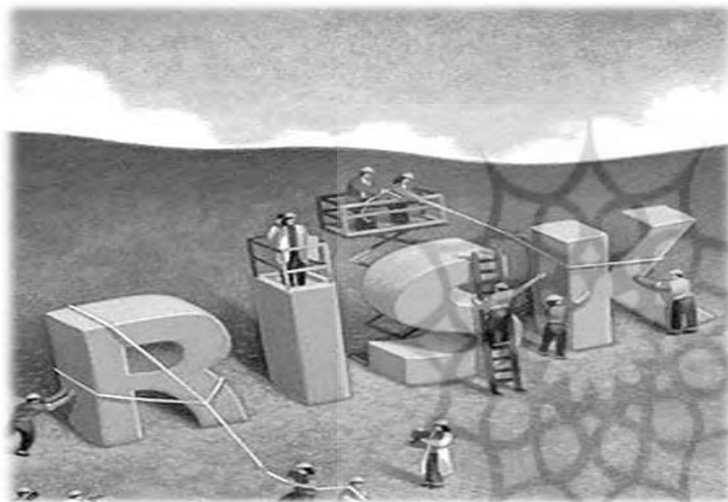

مدیریت ریسک در نظام بانکداری بدون ربا

(با تأکید بر ریسک اعتباری)

لیلا محرابی *

۱. مقدمه

با موضوع ریسک در بانکداری اسلامی، مستلزم شناخت مبانی مدیریت ریسک در بانکداری سنتی و شناخت کافی از فرهنگ غنی و رفتارهای اسلامی در زمینه معاملات و قراردادهای اسلامی می‌باشد. لذا در این مقاله سعی شده است به معرفی انواع ریسک و مدیریت آن در مفهوم کلی و سپس در ارتباط با بانکداری اسلامی پرداخته شود.

۲. تعریف ریسک

ریسک در لغت به معنی امکان یا احتمال بروز خطر یا روبه‌رو شدن با خطر، صدمه‌دیدن، خسارت‌دیدن و کاهش درآمد می‌باشد. در واقع هر عاملی که موجب محقق‌نشدن پیش‌بینی‌های آینده گردد تحت عنوان عامل ریسک در نظر گرفته می‌شود. از سوی دیگر ریسک زیان بالقوه‌ای است که یا مستقیماً از زیان‌های درآمد و سرمایه حاصل می‌شود و یا به‌صورت غیرمستقیم از محدودیت‌هایی به‌وجود می‌آید که

در سالیان اخیر، بحث ریسک و مدیریت آن در تعابیر مالی و بانکی همواره مورد توجه قرار گرفته است. ریسک در هر حیطة‌ای قابلیت مطرح‌شدن دارد. یکی از مهم‌ترین این حیطة‌ها بانک‌ها هستند، زیرا بانک‌ها از یک سو سپرده‌های مردم را جمع‌آوری کرده و از سوی دیگر با استفاده از این منابع به انجام عملیات بانکی اقدام می‌کنند. لذا با توجه به تغییرات مداوم در عوامل محیطی و سیستم‌های اقتصادی هر روز ریسک‌های متفاوتی بر ساختار مالی بانک‌ها تأثیر می‌گذارد.

در این میان نظام بانکداری و مالیه اسلامی با عنایت به ویژگی‌های خاص خود با ریسک‌هایی روبه‌رو است که شناسایی و مدیریت انواع آن بسیار مهم است، به‌طوری که می‌تواند به طراحی روش‌ها، استانداردها، آموزش‌ها و سیستم‌هایی برای کنترل، کاهش و پیشگیری از رخدادهای نامطلوبی که اثر تخریبی بر حیات بانک‌های اسلامی دارد، منجر بشود. البته هر گونه اندیشه و نوآوری برای مواجهه

* کارشناس ارشد پژوهشی، گروه بانکداری اسلامی، پژوهشکده پولی و بانکی.

روبه‌رو کرده است.

در هر صورت، بروز ریسک در هر دو نظام بانکداری متعارف و بانکداری اسلامی به کاهش قدرت سودآوری بانک منجر می‌گردد که در سه شکل سودآوری کمتر از هدف پیش‌بینی شده، از بین رفتن تمام سود پیش‌بینی شده و نهایتاً زیان نشان داده می‌شود. در این میان زیان، مخرب‌ترین شکل ریسک است که می‌تواند موجب از بین رفتن تمام یا بخشی از سرمایه بانک، یا حتی بخشی از سپرده‌ها و در شکل حاد تمام سپرده‌های بانکی شود و موجودیت بانک را با خطر مواجه کند. از این رو شناسایی ریسک‌ها در مرحله اول و سپس مدیریت آن به روشی نظام‌مند می‌تواند ابزاری برای ممانعت از بروز این رخدادهای نامطلوب باشد.

۳. مدیریت ریسک

مهم‌ترین نکاتی که امروزه بانک‌ها با آن مواجه‌اند میزان سرمایه لازم و مدیریت ریسک است. مدیریت ریسک یکی از مهم‌ترین ارکان سیستم‌های مالی و بانکی می‌باشد و دربرگیرنده آن قسمت از فعالیت‌های بانک است که مجموعه ریسک‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. تعیین، اندازه‌گیری، مشاهده و کنترل ریسک‌ها فرآیند مدیریت ریسک را تشکیل می‌دهند و هدف اصلی مدیریت ریسک در هر سازمان، ارائه بهترین عملکرد و بهینه‌سازی استفاده از سرمایه و به حداکثر رساندن ارزش دارایی‌های سهامداران می‌باشد که با استفاده از تدابیر مناسب و راهکارهای به‌موقع، ریسک‌های اساسی از جمله ریسک اعتباری، ریسک بازار و ریسک عملیاتی را پوشش می‌دهند. از

تعیین، اندازه‌گیری، مشاهده و کنترل انواع ریسک، فرآیند مدیریت ریسک را تشکیل می‌دهند و هدف اصلی مدیریت ریسک در هر سازمان، ارائه بهترین عملکرد و بهینه‌سازی استفاده از سرمایه و به حداکثر رساندن ارزش دارایی‌های سهامداران می‌باشد

توانایی بانک را برای دستیابی به اهداف تجاری و مالی خود کاهش می‌دهد. این محدودیت‌ها، با کاهش توانایی بانک در اداره امور تجاری یا عدم دستیابی به منافع حاصل از موقعیت‌های مختلف، ریسک را به بانک تحمیل می‌نمایند.

ماهیت ریسک در نظام بانکداری به دلیل عواملی از جمله تعداد و تنوع عملیات بانکی، ماهیت متفاوت این عملیات، وضعیت سرمایه بانک و محدودیت میزان آن، حفظ منافع سهامداران بانک و سپرده‌گذاران، وضعیت منابع سپرده‌گذاران و فراوانی آن و نبود تخصص کافی در زمینه‌های مدیریت منابع و ثبت عملیات زیاد مالی کاملاً متفاوت از ریسک در دیگر واحدهای اقتصادی است و تمام این موارد ضرورتاً ایجاب می‌کند که مدیریت ریسک در بانک‌ها حساس‌تر، پیچیده‌تر و مشکل‌تر از مدیریت ریسک در دیگر واحدهای اقتصادی باشد. مضافاً اینکه برخی ریسک‌ها خاص بانک‌ها بوده و در مورد سایر نگاه‌ها موضوعیت ندارند. از سوی دیگر ویژگی برخی از عملیات در بانک‌های اسلامی مدیریت ریسک را با حساسیت و پیچیدگی بیشتری

جدول ۱- انواع مختلف ریسک در نظام بانکی و روش‌های مدیریت آن

انواع ریسک	روش‌های مدیریت
ریسک اعتباری	ریسک اعتباری در مورد اعطای تسهیلات و خرید و فروش‌ها بوده به طوری که احتمال عدم برگشت اصل و فرع تسهیلات اعطا شده و نیز احتمال زیان ناشی از مبادلات از لحاظ نوع کیفیت کالا، موارد مبادله، اطمینان و اعتبار طرفین مبادله می‌باشد. این ریسک مربوط به زمانی است که وام‌گیرنده یا همتای بانک قادر به ایفای تعهد خود نباشد. ساختار مناسب وام‌دهی و احتیاط‌های لازم برای حفاظت از منافع وام‌دهندگان، استفاده از اوراق مالی مشتقه اعتباری ^۱ با قرارداد تسهیلات، بازنگری دوره‌ای به دارایی‌های بانک، مدیریت به‌موقع و آماده برای تغییر در ترکیب تسهیلات به علت اتفاقاتی که در بازار رخ می‌دهد یا گرفتن وثایق اضافی، باعث کاهش و کنترل ریسک اعتباری می‌شود.

<p>ریسک بازار شامل تغییرات نرخ بهره، نرخ ارز، قیمت سهام و یا کالا می‌باشد. بانک‌ها به طرق مختلف با ریسک بازار مواجه می‌شوند. این ریسک ممکن است در پرتفوی اوراق بهادار (مانند اوراق قرضه یا اوراق بهادار مبتنی بر دارایی‌ها) و یا در ابزارهای مختلف (مانند نرخ بهره ابزار مشتقه و نرخ ارز قرارداد سلف) که برای اهداف معاملاتی یا سرمایه‌گذاری به کار می‌روند، وجود داشته باشد. بخش مدیریت ریسک بازار در بانک‌ها، وظیفه ارزیابی، آزمایش و تأیید ریسک‌های اعلام‌شده بازار شامل ریسک نرخ بهره، ریسک نرخ ارز، ریسک تعدیلات و ریسک جاری را بر عهده دارند. از این رو جهت مقابله با تغییرات نرخ ارز، نرخ بهره و تغییرات قیمت سهام و کالا به ترتیب از ابزار مشتقه نرخ ارز، بهره و ابزار مشتقه مانند شاخص سهام، معاملات آتی و سلف بر روی قیمت کالا استفاده می‌شود.</p>	<p>ریسک بازار</p>
<p>مدیریت ریسک عملیاتی عبارت است از پوشش زیان‌های ناشی از قصور و عدم کارایی پرسنل (نیروی انسانی)، شکست تدابیر امنیتی، کنترل‌ها و تکنولوژی، زیان‌های ناشی از عدم آگاهی و یا عدم صحت اطلاعات، ارتباطات، ریسک اجرایی قراردادها و آیین‌نامه‌ها و ریسک اعتماد و اعتبار.</p> <p>مدیریت این ریسک بسیار پیچیده است و از جمله وظایف این بخش تمرکز کنترل در عملیات متقابل می‌باشد. این کنترل به این منظور می‌باشد که هیچ خدشه‌ای بر اطلاعات وارد نشود و از سوی دیگر از دسترسی اشخاص سوءاستفاده‌کننده ممانعت نماید. با توجه به پیچیده‌بودن ریسک عملیاتی، کمی‌کردن این ریسک کار دشواری است اما بانک‌ها می‌توانند برآوردی از ریسک عملیاتی را با توجه به گزارش‌های حسابرسی، گزارش‌های مدیران، برنامه کسب‌وکار و غیره داشته باشند. در این میان به‌کارگیری استانداردهای ارزیابی ریسک در حسابرسی یکی از عواملی است که می‌تواند در کاهش ریسک عملیاتی مؤثر باشد.</p>	<p>ریسک عملیاتی</p>
<p>ریسک نقدینگی عبارت است از عدم آمادگی بانک‌ها برای تأمین تسهیلات اعطایی یا پرداخت به‌موقع دیون بانک‌ها (سپرده‌ها). این ریسک با سایر ریسک‌های مالی مختلط است و به همین دلیل سنجش و کنترل آن با دشواری روبه‌روست. علل پیدایش ریسک نقدینگی عبارت است از: ۱- خروج سپرده‌ها، ۲- قابلیت تبدیل دارایی‌های غیرنقد به نقد، ۳- حجم سرمایه‌گذاری‌ها، ۴- شکاف زمانی دارایی‌ها و بدهی‌ها. از این رو یکی از مهم‌ترین اصول مدیریت ریسک نقدینگی برآورد نیازهای نقد بانک در آینده است. این برآوردها می‌تواند بر مبنای سه روش زیر انجام گیرد:</p> <ul style="list-style-type: none"> - برآورد بر مبنای منابع و مصارف وجوه نقد - برآورد بر مبنای ساختار دارایی‌ها و بدهی‌ها و سرعت تبدیل آنها به وجوه نقد - برآورد بر مبنای شاخص‌های نقدینگی 	<p>ریسک نقدینگی</p>

این‌رو هدف مدیریت ریسک، حذف ریسک‌ها از فعالیت بانک نیست بلکه ایجاد تعادل بهینه میان ریسک و بازدهی است. معرفی انواع مختلف ریسک در نظام بانکی و روش‌های مدیریت آن در جدول ۱ ارائه شده است.

۴. مدیریت ریسک در بانکداری اسلامی

ویژگی‌های بانک‌های اسلامی و الگوهای واسطه‌گری مالی مورد استفاده آنها باعث شده است که تأمین منابع مالی برای فعالیت‌های اقتصادی توسط بانک‌های اسلامی و بانک‌های متعارف و شیوه تجهیز منابع نیز با دو روش کاملاً متفاوت صورت گیرد. تفاوت اصلی بانکداری اسلامی از بانکداری متعارف در به‌کارگیری قراردادهای اسلامی و مبتنی بر مشارکت در سود و زیان است. این تفاوت‌ها موجب می‌شود میزان ریسک فعالیت‌های بانکی در دو نظام به‌صورتی متفاوت بین سپرده‌گذاران بانک و سرمایه‌گذاران توزیع شود. به عبارت دیگر مدیریت ریسک در بانکداری اسلامی به‌دلیل غیربوی بودن و مفاهیم خاص آن علاوه بر موارد مطرح‌شده در مدیریت ریسک نیازمند اعمال دقت در مفاهیم بانکداری اسلامی نیز می‌باشد.

با توجه به متفاوت بودن ماهیت بانکداری اسلامی و سازوکار متناظر با آن به‌نظر می‌رسد تجدیدنظر در بیانیه کمیته بال درباره نسبت کفایت سرمایه بانکداری اسلامی ضروری است. در چهارچوب جدید کمیته بال (Basel II) در محاسبه جدید کفایت سرمایه، ریسک اعتباری را بر اساس ارزیابی طرفین معامله و ریسک بازار را بر اساس میزان نقدشدن دارایی‌های مالی مدنظر قرار می‌دهند، در حالی که در بانکداری اسلامی کلیه معاملات بر اساس پشتوانه دارایی‌ها استوار است.

در مدیریت ریسک و بررسی عوامل بروز آن در مالیه اسلامی، مهم‌ترین اصل، تقسیم سود و زیان حاصل از معامله و پرهیز از پرداخت ربا یا همان بهره پول است. علاوه بر این سپرده‌گذاران در بانک‌های اسلامی، همانند سهامداران بورس، در ریسک و سود دریافتی حاصل از سرمایه‌گذاری‌ها شریک می‌باشند. اگرچه ریسک سرمایه بانک‌های اسلامی به علت انتقال ریسک و سوخت‌شدن تسهیلات اعطاشده به سپرده‌گذاران به نسبت کاهش می‌یابد اما در عوض در مورد تسهیلات مشارکتی که در آن بانک‌ها در سود و زیان تسهیلات شریک‌اند، ریسک بانک‌ها می‌تواند افزایش یابد.

به‌طور خلاصه عمومی‌ترین مفاهیم مورد استفاده بانکداری اسلامی شامل مضاربه (تقسیم سود)، ودیعه (به‌امانت‌گذاشتن)، مشارکت (سرمایه‌گذاری مشترک)، مرابحه (قرارداد مبتنی بر قیمت تمام‌شده) و اجاره به شرط تملیک (لیزینگ) است. از جمله ریسک‌های خاص در بانک‌های اسلامی می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

بانک‌های اسلامی جهت پرداخت نرخ بازده مناسب به دارندگان

ریسک سرمایه بانک‌های اسلامی به علت انتقال ریسک و سوخت‌شدن تسهیلات اعطاشده به سپرده‌گذاران به نسبت کاهش می‌یابد اما در عوض، در مورد تسهیلات مشارکتی، که در آن بانک‌ها در سود و زیان تسهیلات شریک‌اند، ریسک بانک‌ها می‌تواند افزایش یابد

حساب‌های سرمایه‌گذاری تحت فشار هستند، زیرا این نرخ باید به‌گونه‌ای باشد که برای سپرده‌گذاران، انگیزه کافی جهت نگهداری سپرده‌هایشان در این بانک‌ها ایجاد نماید. حال اگر این نرخ بالاتر از نرخ قابل پرداخت به قراردادهای سرمایه‌گذاری باشد، بانک ممکن است از برخی از منافع خود جهت حفظ منافع سهامداران چشم‌پوشی نماید. لذا کوتاهی و مسامحه در این امر و عدم مدیریت صحیح ممکن است به خروج سپرده‌ها از بانک منتهی شود که به دنبال خود موقعیت تجاری و رقابتی بانک را با خطر روبه‌رو خواهد کرد. این مسأله باعث ریسک کاهش سپرده^۲ در بانک‌ها می‌شود. از سوی دیگر به دلیل اینکه در عقود مشارکتی، بانک اسلامی در سود تحقق‌یافته شریک می‌شود، برای افزایش سود حلال سعی می‌کند تأمین مالی پروژه‌های دارای بازدهی بالاتر را بر پروژه‌های دارای بازدهی پایین ترجیح دهد. در نتیجه هر گاه نرخ‌های بازده انتظاری طرح‌ها بر اساس اصول درست برآورد گردیده و با در نظر گرفتن ریسک همراه شود، کارا تر بوده و به تخصیص بهینه منابع مالی برای سرمایه‌گذاری در جامعه نزدیک‌تر می‌شود.

در عین حال قراردادهای مضاربه و مرابحه با ریسک عدم تقارن اطلاعات^۳ مواجه می‌باشند. قرارداد مرابحه در مقایسه با مضاربه از درجه ریسک‌پذیری کمتری برخوردار است، زیرا در قرارداد مرابحه، نرخ مورد نظر^۴ از قبل بین مشتری و بانک برقرار شده است. اما قرارداد مرابحه نیز با ریسک روبه‌رو است، زیرا بانکی که کالاها را به نفع مشتری خریداری می‌کند ممکن است به‌دلیل تغییر شرایط مالی مشتری در پایان مدت قرارداد، با کالاهای غیرقابل فروش مواجه گردد. در این حالت بخشی از افزایش قیمت باید توسط بانک جبران گردد. لذا صاحب‌نظران اسلامی معتقدند که در قراردادهای بازرگانی، بانک مجاز است برای جلوگیری از ریسک، نرخ را افزایش دهد. در واقع به‌دلیل ممنوعیت فقهی استفاده از ابزارهای مالی مبتنی بر نرخ بهره، ریسک نرخ بهره تنها به‌طور مستقیم بر بانک‌های اسلامی تأثیر

که بانک‌های اسلامی از مردم قبول سپرده می‌کنند. سهامداران یک شرکت سرمایه‌گذاری، متناسب با سهم خود، صاحب و مالک شرکت بوده و از حقوق و امتیازاتی از قبیل حق دریافت اطلاعات منظم در مورد گسترش شرکت و حق رأی در موارد مهم نظیر تغییر در خط‌مشی سرمایه‌گذاری شرکت، برخوردارند. لذا این سهامداران در موقعیتی هستند که می‌توانند در مورد سرمایه‌گذاری تصمیمات عاقلانه اتخاذ کرده، عملکرد شرکت را تحت نظارت قرار داده و بر تصمیمات راهبردی شرکت تأثیرگذارند. در حالی که سپرده‌گذاران حساب‌های سرمایه‌گذاری در بانک‌های اسلامی فقط مجازند در سود و زیان بانک بر اساس نسبت‌های قیدشده در قرارداد، سهمی شوند. لذا سپرده‌های سرمایه‌گذاری را نمی‌توان هر لحظه که سرمایه‌گذار تمایل داشت، از بانک برداشت نمود (در موارد زیادی و در صورت تمایل صاحبان این سپرده‌ها، بانک‌ها با برداشت زودتر از موعد مخالفت نمی‌کنند). به‌علاوه صاحبان سپرده‌های سرمایه‌گذاری حق رأی ندارند، زیرا مالک هیچ بخشی از سرمایه بانک نیستند و لذا نمی‌توانند بر خط‌مشی بانک در امور سرمایه‌گذاری تأثیر بگذارند. در این شرایط، اعمال مدیریت جمعی مشکل‌تر و احتمال قبول ریسک بیشتر، توسط بانک‌ها و بروز

می‌گذارد و این تأثیر از طریق افزایش نسبت سود و در نتیجه افزایش قیمت فروش در معاملات فروش اقساطی و معاملات اجاره‌ای است و از طرفی بانک اسلامی باید هر اضافه درآمدی را که به‌دست می‌آورد با صاحبان سپرده‌های سرمایه‌گذاری تقسیم نماید ولی نمی‌تواند در عین حال، دریافتی‌های خود را که در بخش دارایی‌ها قرار دارد افزایش قیمت دهد. این عدم تطابق قیمت‌گذاری باعث می‌شود که درآمد خالص حاصل از مباحثه^۵ در معرض ریسک قیمت ناشی از تغییر در نسبت سود قرار گیرد.

مشکل جدی در قرارداد مضاربه برای بانک تأمین‌کننده وجوه زمانی به‌وجود می‌آید که هیچ ضمانتی برای بازگشت سریع وجوه به بانک وجود ندارد. به‌علاوه ریسک عدم دریافت سود^۶ نیز قابل توجه است که با نظر به ساختار اقتصادی کشورها، بخش تولید در بسیاری از زمینه‌ها کماکان از بازده مطلوبی برخوردار نیست و سرمایه‌گذاری در بخش بازرگانی و خدمات از ریسک کمتر و بازدهی بیشتری برخوردار است. مشکل عدم تقارن اطلاعات، که در قراردادهای مضاربه بانکی در بخش تجهیز منابع وجود دارد و بانک‌ها بر اساس آن و بنابر تشخیص خود سپرده‌های مردم را به‌کار می‌گیرند، احتمال بروز مخاطرات اخلاقی^۷ را بسیار بالا برده و انگیزه بانک‌ها را برای قبول ریسک و اداره مؤسسات مالی بدون در نظر گرفتن سرمایه مناسب، زیاده‌تر می‌کند. در واقع صاحبان سپرده‌های سرمایه‌گذاری در بانک‌های اسلامی در مقایسه با سهامداران شرکت‌های سرمایه‌گذاری متداول از حقوق یکسانی برخوردار نیستند ولی در عین حال همان ریسک‌ها را هم تقبل می‌کنند.

بانک‌های اسلامی از نظر عملیاتی با شرکت‌های سرمایه‌گذاری متداول در نظام اقتصادی متعارف شباهت دارند. زیرا ارزش اسمی اصل و سود سپرده‌های سرمایه‌گذاری را تضمین نمی‌کنند و با جمع‌آوری و یکپارچه کردن وجوه سرمایه‌گذاران، خدمات سرمایه‌گذاری به آنها ارائه می‌دهند. اما یک تفاوت اساسی در مفهوم این دو نهاد وجود دارد. شرکت‌های سرمایه‌گذاری سرمایه خود را به مردم می‌فروشند درحالی

عقود اسلامی غیرمشارکتی اگرچه در مقایسه با عقود مشارکتی ریسک کمتری در بردارند، اما این عقود نیز واجد ریسک‌اند و بانک‌های اسلامی را در معرض ریسک اعتباری و نیز ریسک ناشی از نوسان قیمت کالا قرار می‌دهند

جدول ۲- مهم‌ترین ریسک‌های مربوط به عقود مختلف

انواع ریسک‌ها	عقود اسلامی
<p>جعاله</p> <p>بر مبنای نظر بسیاری از فقها، جعاله قراردادی جایز است. لذا پیش از آنکه عامل شروع به کار کند، جاعل و عامل می‌توانند جعاله را فسخ کنند. بعد از آنکه عامل شروع به کار کرد، اگر جاعل بخواهد جعاله را فسخ کند اشکال ندارد، اما باید مزد مقدار عملی را که عامل انجام داده است به وی پرداخت کند، همان‌طور که عامل می‌تواند عمل را ناتمام بگذارد؛ اما اگر تمام‌نکردن عمل اسباب ضرر جاعل شود، باید آن را تمام کند و در صورتی که کار را ناتمام بگذارد، استحقاق اجرت را نخواهد داشت. اما شاید پرداخت مزد و اجرت مدت زمانی که بانک مشغول به فعالیت بوده، هزینه فرصت بانک را جبران نکند. بنابراین یکی از ریسک‌هایی که قرارداد جعاله با آن روبه‌روست، ریسک جایزبودن (ریسک عقد جایز) آن است.</p> <p>یکی از انواع جعاله، جعاله خاص است. در این نوع جعاله شخصیت عامل برای جاعل (کارفرما) اهمیت دارد و اگر عامل انجام کار را به دیگری واگذارد، مستحق اجرت نخواهد بود. این مسأله می‌تواند برای نظام بانکی ریسک نقدینگی پدید آورد.</p> <p>ممکن است اجرت عمل ناشی از قرارداد جعاله به‌وسیله جاعل به‌موقع و به‌طور کامل پرداخت نشود، لذا ریسک اعتباری جعاله مطرح می‌شود.</p> <p>اجاره به شرط تملیک</p> <p>نوسان قیمت و عدم تعدیل اجاره‌بها در قرارداد اجاره به شرط تملیک می‌تواند برای موجر (نظام بانکی) ریسک عدم تعدیل^۱ پدید آورد.</p> <p>از سوی دیگر، با توجه به اینکه قرارداد اجاره به شرط تملیک به پشتوانه دارایی (عین مستأجره) و منفعت آن انجام می‌شود، به‌طور نسبی با ریسک اعتباری کمی روبه‌روست.</p> <p>فروش اقساطی</p> <p>با توجه به عدم تعدیل نرخ سود و قیمت در قرارداد فروش اقساطی، هرگونه تورم و افزایش ناگهانی قیمت باعث کاهش ارزش مطالبه‌های قابل دریافت حاصل از فروش اقساطی برای بانک می‌شود و ریسک عدم تعدیل را افزایش می‌دهد.</p> <p>خرید دین</p> <p>مهم‌ترین ریسکی که خرید دین برای بانک‌ها پدید می‌آورد، ریسک اعتباری است.</p> <p>سلف</p> <p>با توجه به ویژگی‌های قرارداد سلف، مهم‌ترین ریسکی که این قرارداد با آن روبه‌روست، ریسک قیمت است که با سقوط یکباره قیمت کالای پیش‌خریدشده، ایجاد می‌گردد.</p> <p>اگر کسی چیزی را به بیع سلف خریده باشد، نمی‌تواند آن را پیش از سررسید بفروشد. بنابراین قابلیت نقدشوندگی سلف در بازار ثانویه امکان‌پذیر نیست. از این‌رو ریسک نقدینگی این قرارداد به‌طور نسبی فراوان است.</p> <p>با توجه به اینکه در قرارداد سلف باید قیمت کالا در ابتدای قرارداد به‌وسیله شخصی که پیش‌خرید می‌کند پرداخت شود، ریسک اعتباری در این قرارداد به نسبت فراوان است.</p>	<p>عقود مبادله‌ای</p>

در قراردادهای مشارکتی به‌ویژه مضاربه و مشارکت مدنی، عدم پرداخت به‌موقع و کامل سهم سود بانک به‌وسیله شریک یا مضارب باعث **ریسک اعتباری** می‌شود. این مشکل نیز به‌علت مسأله اطلاعات نامتقارن برای بانک پدید می‌آید.

در قرارداد مشارکت حقوقی، بانک‌ها می‌توانند سرمایه مورد نیاز بخش‌های گوناگون اقتصادی را از خرید سهام تأمین مالی کنند. لذا هر گونه نوسان قیمت سهام باعث افزایش **ریسک قیمت** برای بانک می‌شود.

با توجه به ویژگی‌های خاص عقود مشارکتی و با عنایت به فقدان نظام پایدار و کنترل جامع در نظام بانکی، **ریسک عملیاتی** این عقدها به‌طور نسبی فراوان می‌باشد.

در تمام مدت اجاره، مالکیت آن را تقبل کرده و آن را در ترازنامه خود نشان دهند. جدول ۲ مهم‌ترین ریسک‌های مربوط به عقود مختلف (به تفکیک عقود اسلامی مبادله‌ای و مشارکتی) را جهت شناسایی هرچه بهتر ریسک‌هایی که نظام بانکداری اسلامی با آن روبه‌رو است، نشان می‌دهد.

علاوه بر ریسک‌های خاصی که مطرح شد، عوامل عمومی دیگری هم وجود دارد که ریسک عملیاتی بانک‌های اسلامی را نسبت به بانک‌های سنتی بالاتر برده و سودآوری آنها را در مقایسه، کاهش می‌دهد. از جمله این عوامل عبارت‌اند از: کمبود ابزارها و روش‌های پوششی ریسک، بازارهای پولی و بین‌بانکی و بازار اوراق بهادار تکامل نیافته و یا فقدان آن (دلیل این امر بروز مشکلات در طراحی ابزارهای کوتاه‌مدت تأمین مخارج عمومی دولت بر مبنای تقسیم سود و زیان (PLS) می‌باشد) و محدودیت موجودی و دسترسی به تسهیلات بانک مرکزی به‌عنوان وام‌دهنده نهایی.^۹

۵. نتیجه‌گیری

در بانکداری ربوی وام‌های اعطایی بر اساس قرارداد قرض با بهره معین است و بانک در ازای پرداخت وام وثیقه می‌گیرد. در بانکداری بدون ربا، قراردادهای مبادله‌ای همین ویژگی را دارند؛ یعنی قرارداد با نرخ‌های سود معین منعقد و در مقابل آن به منظور جلوگیری از هر گونه قصور در زمینه بازپرداخت تسهیلات اعطایی، بانک‌ها معمولاً به دریافت وثیقه اقدام می‌کنند؛ ولی در قراردادهای مشارکتی، اولاً نرخ سود نامعین است و ثانیاً به جهت رابطه شراکتی بانک با گیرنده تسهیلات، وثیقه معنا ندارد و بانک همانند گیرنده تسهیلات، صاحب پروژه و سرمایه‌گذار در پروژه به شمار می‌رود. این امر باعث می‌شود که ریسک بانکداری بدون ربا از دو جهت افزایش یابد: الف) این احتمال وجود دارد که طرح مورد سرمایه‌گذاری به‌موقع به سوددهی نرسد یا اصلاً به سوددهی نرسد یا آن‌گونه که انتظار می‌رفت، سوددهی

مخاطرات اخلاقی در عملیات آنها بیشتر می‌شود.

یکی از ریسک‌های مترتب بر تسهیلات مشارکتی این است که مشارکت در برخی از فعالیت‌ها به مسدود شدن نقدینگی می‌انجامد و لذا گاهی مؤسسات مالی که سرمایه نقدی خود را به این‌گونه فعالیت‌ها اختصاص می‌دهند باید سال‌ها انتظار بکشند تا به سرمایه اولیه و سود مورد انتظار دست یابند. به عبارت دیگر مشارکت در پروژه‌های بلندمدت می‌تواند عاملی برای ریسک نقدینگی شود.

عقود اسلامی غیرمشارکتی اگر چه ریسک کمتری دربرداشته و در مقایسه با عقود مشارکتی شباهت بیشتری به تسهیلات مالی سنتی و مرسوم (در کشورهای غیراسلامی) دارند، اما این عقود نیز واجد ریسک می‌باشند که لازم است شناخته شوند. به‌طور مشخص عقد سلم یا بیع سلف (خرید با تحویل کالا در آینده)، بانک‌های اسلامی را در معرض ریسک اعتباری و نیز ریسک ناشی از نوسان قیمت کالا قرار می‌دهد، زیرا در چهارچوب این قراردادها، بانک‌ها در قبال پرداخت نقدی موافقت می‌کنند تا کالا را در آینده خریداری نمایند و همچنین کالای خریداری‌شده را نزد خود نگاه می‌دارند تا زمانی که بتوانند مجدداً آن را به پول نقد تبدیل کنند. نظیر همین ریسک در عقد قرارداد اجاره وجود دارد، زیرا در بانکداری اسلامی، برخلاف روش‌های لیزینگ مرسوم در سایر کشورها، بانک‌ها نمی‌توانند ریسک و پاداش قابل ملاحظه مالکیت مورد اجاره را به مستأجر انتقال دهند و ناچارند

مدیریت ریسک مؤثر و کارآمد در بانکداری اسلامی نیازمند یک چهارچوب مقرراتی مناسب و همچنین گسترش مطلوب نهادها، بازارها، زیرساخت‌های بازار و ابزارهای مالی مناسب می‌باشد و با توجه به ویژگی‌های آن، موضوع بررسی اولیه و نحوه تصویب تسهیلات بسیار بااهمیت می‌شود

۸- عدم تعدیل نرخ سود در عقدهای مبادله‌ای مشکل‌هایی را برای نظام بانکداری بدون ربا پدید آورده و باعث ریسک عدم تعدیل می‌شود. برای درک بهتر فرض کنید بانک مسکن یک واحد مسکونی به ارزش ۶۰ واحد را طبق قرارداد اجاره به شرط تملیک در اختیار متقاضی قرار می‌دهد. مدت قرارداد ۱۲ ماهه و اجاره هر ماه ۵ واحد است. اکنون اگر پس از مدتی بر اثر تورم و افزایش قیمت، ارزش خانه افزایش یابد، بانک نمی‌تواند میزان اجاره هر ماه را بر مبنای نرخ تورم تعدیل کرده و افزایش دهد. به عبارت دیگر بانک نمی‌تواند بر اساس نرخ‌گذاری شناور و بر مبنای تورم عین مستأجره را در اختیار مستأجر قرار دهد، زیرا بر اساس قانون‌های اسلامی و نظر فقیهان اجاره‌بها باید معین و مشخص باشد.

9- Lender of Last Resort.

منابع و مأخذ

فارسی

- ابزارها و روش‌ها در مدیریت ریسک. (۱۳۸۵). نشریه تازه‌های اقتصاد. شماره ۱۱۲.

- حضرت امام خمینی (ره). (۱۳۸۳). رساله توضیح المسائل. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

- سلیمانی، مسعود. (۱۳۸۸). اهمیت مدیریت ریسک در بانکداری سنتی و الکترونیکی. تهران: بانک ملی، اداره امور واحدهای خارج از کشور.

- عقیلی کرمانی، پرویز. (۱۳۸۱). مدیریت ریسک در بانکداری سنتی در مقایسه با بانکداری بدون ربا. مجموعه مقالات سیزدهمین همایش بانکداری اسلامی. تهران: مؤسسه عالی آموزش بانکداری ایران.

- کدخدایی، حسین. (۱۳۷۹). پدیده ریسک در بانکداری اسلامی. مجموعه مقالات سیزدهمین همایش بانکداری اسلامی. تهران: مؤسسه عالی آموزش بانکداری ایران.

انگلیسی

- Khan, T & Ahmed, H. (2001). *Risk Management: An Analysis of Issues in Islamic Financial Industry*. Jaddah: IRTI.
- Obaidullah, M. (2002). *Islamic Risk Management: Towards Greater Ethics and Efficiency*. *International Journal of Islamic Financial Services*, 4(3).

نداشته باشد. هر یک از این حالت‌ها، بانک را با مشکلات عدیده‌ای مواجه خواهد کرد. (ب) این احتمال هست که استفاده‌کننده از تسهیلات مشارکتی (عامل یا شریک) سود واقعی را گزارش ندهد، حتی ادعای خسارت کرده و برای ثبات آن پرونده‌سازی کند که از آن به ریسک اخلاقی تعبیر می‌شود.

در بانکداری متعارف، مدیریت ریسک اعتباری از قسمت‌هایی از جمله نحوه تصویب تسهیلات، نحوه نظارت و پیگیری تسهیلات، روش مدیریت به موقع تغییر در ترکیب تسهیلات، بازنگری دوره‌ای تسهیلات و ارزش مالی پرتفوی تسهیلات توسط مدیران ارشد و هیأت مدیره بانک تشکیل می‌شود. در بانکداری اسلامی با توجه به ویژگی‌های آن، موضوع بررسی اولیه و نحوه تصویب تسهیلات بسیار بااهمیت است و بانک‌ها فقط راضی به قبول حداقل ریسک می‌شوند. به عبارت دیگر فقط کسانی می‌توانند از تسهیلات بانکی استفاده کنند که سابقه مورد نظر بانک را داشته و نسبت به حال و آینده طرح مورد نظر اطلاعات کافی داخلی و خارجی داشته باشند، همچنین از سایر شرایط لازم برای استفاده از تسهیلات نیز برخوردار باشند. در واقع مدیریت ریسک مؤثر و کارآمد در بانکداری اسلامی نیازمند چهارچوب مقرراتی مناسب و همچنین گسترش مطلوب نهادها، بازارها، زیرساخت‌های بازار و ابزارهای مالی مناسب می‌باشد. در پایان، با توجه به شرایط و ویژگی‌های خاص نظام بانکداری اسلامی و با وجود مشکلاتی از جمله عدم تقارن اطلاعات، مخاطره اخلاقی و غیره لازم است مطالعات بیشتری جهت طراحی روش‌ها و سیستم‌هایی به منظور مدیریت هر چه بهتر ریسک و کاهش و پیشگیری از عواقب نامطلوب آن صورت پذیرد.

پی‌نوشت‌ها:

1- Credit Derivatives.

۲- با حضور و ایجاد بانک‌های خصوصی در ایران این مسأله مشهود است. به طوری که به علت کاهش کارایی در بانک‌های دولتی، سپرده‌گذاران، وجوه و سپرده‌های خود را به بانک‌های خصوصی که توانایی بهتری در مدیریت وجوه دارند، انتقال می‌دهند.

3- Information Asymmetric Risk.

4-Mark-up.

۵- در استفاده از روش مراهجه، فروشنده به خریدار اعلام می‌کند هزینه خرید یا تولید کالا چقدر است و حاشیه سودی طبق توافق طرفین به این مبلغ اضافه شده و معمولاً به صورت اقساطی معامله صورت می‌گیرد.

6- Risk of Getting no Profits.

7- Moral Hazard.